

ARBETAR

**STÅLVERKS-
NOSTALGI**

**KLASS OCH
ETNONATIONALISM**

STREJKBRYTARE

**KOOPERATION OCH
KONKURRENS**

Offentliga *toaletter*

**BASBEHOV I FOKUS FÖR
JÄMSTÄLLDHETSKAMP**

HISTORIA

IN

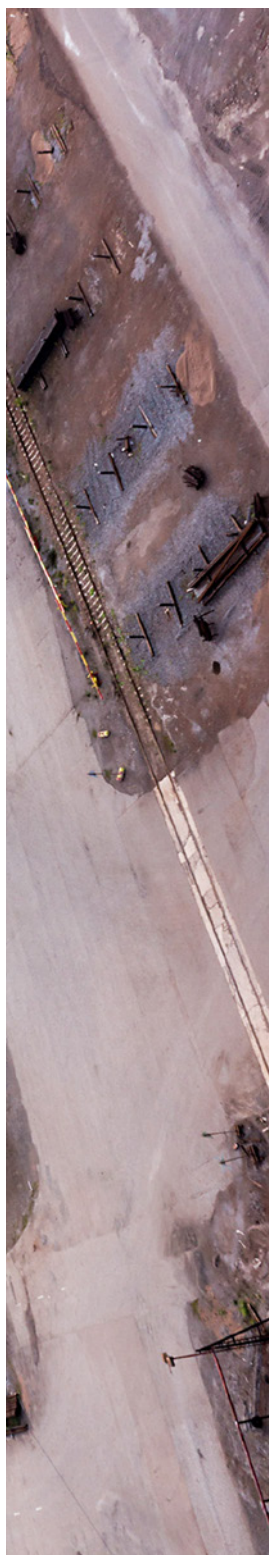
RUMMETS BETYDELSE I NOSTALGIN

EFTER NEDLÄGGNINGEN AV

STÅLVERKET I HANGÖ

MEMORIAM

KOVERHAR

När stålverket i Koverhar lades ned drabbades orten hårt. I dess spår uppstod en stark rumslig nostalgi kring det som varit.

En symbol för återuppbyggnad och framgång, ortens största privata arbetsgivare, och ett samhälle i samhället. I över 50 år var stålverket i Koverhar utanför Hangö, på Finlands sydligaste spets, en betydelsefull plats för både den omgivande regionen och hela Finland. Konkursen år 2012, och rivningen 2014, innebar därför en drastisk strukturuomvandling. Rummet stod i fokus när regionen blickade både framåt och bakåt, och en rumslig nostalgi föddes.

Både viljan att glömma och behovet av att se till att något inte glöms, var tydliga då verket gick i konkurs sommaren 2012. Verket hade en betydelsefull historia både konkret och symboliskt. Ett järnverk med en masugn invigdes år 1961 och kompletterades tio år senare med ett stålverk. Bygget skedde i en tid av återuppbyggnad och industrialisering i det efterkrigstida Finland, en process som var extra påtaglig i Hangö. På Hangö udd gjorde kriget sig ännu påmint efter den sovjetiska arrendetiden och det krig som udden upplevt 1940–1941. Skogen hade inte hunnit växa tillbaka och staden återhämtade sig efter att invånarna, industrin och hamnen tvingats evakuera orten inför den sovjetiska arrenderingen.

Järnverket, och därefter stålverket, blev därför en symbol för återuppbyggnad, indu-

strialisering och framgång. Finland och Hangö återhämtade sig. I ett filmreportage av det nationella public service-bolaget Yle år 1964, framställdes Hangö som ett tillväxtområde. Framtidstron var stark och stålverket var en av de främsta drivkrafterna.¹ Även lokalpresen beskrev hur "en bygd byter ansikte" och Koverhar omtalades som en "vitamininjektion".² Globalt fungerade industrier ännu under den här tiden som "stolta symboler för framsteg och modernitet".³ Koverhar var en av dem.

Trots att industrins betydelse blivit en annan skulle stängningen drygt 50 år senare på motsvarande sätt innebära en förlust. Förlusten var i första hand ekonomisk och social, då runt 400 arbetstillfällen i en kommun med cirka 9 000 invånare förlorades, men på många plan också symbolisk. Stålverket stängdes över en natt, och rummet blev plötsligt avskärmat från de arbetare som dag ut och dag in arbetat vid verket. Då den dominerande fabriken revs år 2014 riskerade det fysiska minnet att försvinna totalt.

Denna artikel avser att belysa hur betydelsefullt Koverhar har varit som rum både under och efter sin verksamma tid som stålverk, samt hur synen på detta rum skiljt sig åt mellan olika aktörer.⁴

ORSAKER ATT GLÖMMA, ORSAKER ATT MINNAS

Redan då rivningslovets våren 2014 godkändes av kommunen stod det klart att Hangö och den omgivande regionen sörjde något mer än förlo-

Hangö Hamnen. Hangö, Finlands sydligaste spets, var sovjetisk flottbas efter vinterkriget 1940–1941.

rade arbetstillfällen. Samtidigt hade rivningen en annan sida. Ett av citaten som lyftes upp i media sammanfattar mycket väl den situation man befann sig i:

*En man på bensinstationen sade vemodigt: 'Ni river vår fina fabrik'. Sedan finns det unga som sagt att det är bra att vi river. Då är det lättare att glömma och det ger hopp om att något nytt kommer. Stålverket har stått som ett monument över konkursen.*⁵

En rivning av en nedlagd industri ger legitimitet och auktoritet i processen att skapa något nytt, och möjliggör en "övergång till en post-industriell era". I Nordamerika har dylika rivningar blivit stora mediehändelser, ofta med ett tydligt budskap om att man lämnar det gamla bakom sig.⁶ I Hangös fall skedde detsamma då masugnen som sista del av verket sprängdes, och genom hela processen var det tydligt att i alla fall kommunen ville se framåt. Kommunen köpte redan 2014 stålverkets hamn och de områden som stålverket ägt runt själva verket, och

började planlägga området för ny verksamhet. Samtidigt började fabriksbyggnaderna rivas av konkursboet. Under invigningen av minnesmärket över verket två år senare var stadsdirektör Denis Strandell fortsatt tydlig med hur kommunen såg på Koverhar:

*Vi kommer i dag få höra många intressanta historier om fabriken och dess människor och blicka bakåt för en stund, men imorgon blickar vi redan framåt och där ser vi Koverhars andra kommande, företagsverksamhet som breder ut sig där glödande metall en gång flödade, en hamn fylld av fartyg och Lappvik bysamhälle som vaknar till en ny morgon.*⁷

Fram till rivningen hade medierna länge närt hoppet om att en ny ägare skulle hittas, något som både tidigare arbetare och samhället gärna ville tro på. Att den senaste och relativt nya ägaren hade inlett en modernisering just innan konkursen, tydde på att det hade funnits hopp. Trots ett visst motstånd mot rivningsbeslutet var beskedet ändå tydligt. Verket var omodernt

och för litet för att stå sig i den globala konkurrensen. Trots det stod det klart att samhället inte enbart kunde glömma och blicka framåt. Särskilt då det fysiska rummet förändrades uppkom en stark nostalgisering. "Vår fina fabrik" revs.

För att minnas behövs ofta något fysiskt som kopplar vårt minne till den förflutna tiden. Det gäller även nostalgins kring industrier. Om de rivs måste något annat materiellt kompensera.⁸ I Koverhar blev detta som tydligast i en auktion som ordnades vid stålverket efter att det blivit dömt till rivning. Hela 1 500 personer dök upp för att köpa gamla verktyg, handskar och till och med skrotfärdiga fordon som använts vid verket. I medierna uttalade sig tidigare arbetare tydligt nostalgiskt om hur de ville köpa något föremål som minne och till och med sätta det "på piedestal" eftersom de arbetat med föremålet så länge.⁹

DET BETYDELSEFULLA RUMMET

Rum och minne har en stark koppling.¹⁰ Samtidigt kan ett övergivet industriområde bli ett ärr, något materiellt som påminner om lidande.¹¹ Rivning och bevarande har alltid två sidor.

Under de senaste decennierna har industriella rum i alla fall nått en större potential att bli kulturarv. Exempelvis i Ruhrområdet har till och med stålverk bevarats och gjorts om till musei- och parkområden. Huruvida Koverhar ens hade potential att bli ett kulturarv är svårt att säga. En regional förening gjorde ett försök att bevara delar av verket, men för sent för att ens väcka debatt hos de beslutande politikerna och myndigheterna.¹²

Oberoende av om industrin är något man vill eller inte vill minnas har det (post)industriella rummet blivit alltmer omtalat, så även Koverhar. Rummet skapade förutom sysselsättning även en viktig grund för arbetarnas identitet. Forskning om nedlagda industrier i Finland har lyft upp hur en industri kan ha en starkare "miljöbunden industrikultur" än en mer traditionell "klassbunden gruppkultur".¹³ Från Tyskland finns exempel där främst fabriken och dess kultur sörjs.¹⁴ I Kontinentaleuropa har intervjuer med fabriksarbetare visat hur viktiga industriella landskap och berättelser om dem är för klassidentitet.¹⁵

"RUMMETS SAMTIDA BETYDELSE SYNS I DEN KRAFTIGA NOSTALGI SOM UPPKOM DÅ STÅLVERKET BÖRJADE RIVAS."

Ett perspektiv på rummet som identitets- och skapande ger möjlighet att visa vad "processer som globalisering och avindustrialisering egentligen betyder i det vardagliga livet för vanliga människor på ett lokalt plan".¹⁶ Även politiskt har det (post)industriella rummet de senaste åren fått en alltmer symbolisk betydelse, bland annat i samband med det amerikanska presidentvalet 2016 där nedmonterad industri och återindustrialisering användes som verktyg för att locka väljare. Alla dessa synsätt motiverar ett starkare fokus på rummet i avindustrialiseringsprocessen, så också i Koverhar. Med tanke på nostalgin är det troligt att Koverhar som rum förenade arbetarna mer än det man traditionellt skulle kalla klass gjorde.

EN RUMSLIG NOSTALGI

Belägg för rummets betydelse finns tydligt även i retoriken kring minnet av stålverket som en "kronjuvel", "bastion" och "stålmajestät", liksom som ett "samhälle i samhället". Begreppen har använts bland annat i tal av personer med koppling till verket samt kommunen, och i Youtubeklipp skapade av allmänheten. Klippen har producerats både före och efter nedläggningen, men samtliga har publicerats eller återpublicerats på Youtube efteråt. Flera av dessa är tydligt nostalgiska med bilder från bygget av verket, produktionen och slutligen nedläggningen, ofta med dramatisk musik.¹⁷ Dessutom har media talat om bland annat "stål hjärtat som slutade pumpa", och finländsk kvällspress har frågat sig "om Koverhar var Finlands tuffaste arbetsplats".¹⁸ Även inom konst och fotografi har rummet varit i fokus. I dessa fall är det ändå svårt att avgöra om det handlar om en rumslig nostalgi, eller om de i större mån utgör uttryck för en estetisering av

Rummet är betydelsefullt även om fabriken är borta. I Koverhar finns det inga landskapsärr.

det postindustriella rummet, en voyeurism kring det (post)industriella subluma.¹⁹

Minnet av industrinedläggningar har inom forskningen ofta avfärdats som enbart ”simpel nostalgi”, även kallat *smokestack nostalgia*. Ett flertal forskare har redan en längre tid önskat en mer nyanserad, och även framåtblickande, syn på industrinostalgi.²⁰ Inom industriminnesforskningen har rummet som ett vittne till det förflutna tillskrivits betydelse ända sedan 1970-talet, men som en fullvärdig källa har det fått ett större värde först på 2000-talet.²¹ Majoriteten av forskarna ser ändå fortsättningsvis på vad rummet kan berätta om det förflutna, inte om samtida betydelse och förändring, eller framtid.

I Koverhar finns det mycket av detta att hämta. Rummets samtida betydelse syns i den kraftiga nostalgi som uppkom då stålverket började rivas. Ett fokus på rummet är egentligen något av en tillbakagång till en tidigare forskningstradition. Under det senaste seklet har nostalgi ofta kopp-

lats till en svunnen tid, men ursprungligen var nostalgin starkare kopplad till geografi och rum. Alastair Bonnett har påtalat behovet av att åter ge geografin mer uppmärksamhet i förhållandet till nostalgin, något som även den rumsliga vändningen inom historia talat för. Trots globaliseringen påpekar Bonnett att platser och rum, och därmed det lokala, har en stor betydelse för dagens människa.²² I Hangö har nostalgin minst lika mycket potential att vara spatial som temporal. De konkreta exemplen är många, och handlar om allt från romantiserande reportage i media till musik och amatördokumentärer.

Det främsta exemplet är utan tvekan minnesmärket som restes strax utanför fabriksporten hösten 2016. Själva avtäckningsceremonin var högtidlig, och påminde om en begravning då många besökare var svartklädda. Minnesmärket föreställer silhuetten av verket, och hembygdsföreningen med ett antal tidigare arbetare i spetsen, ville resa det uttryckligen för att bevara det fysiska minnet innan stålverket hade rivits.²³

Redan 2014 publicerade bandet Astralion, med kopplingar till Hangö, låten "We all made metal" för att högakta stålverkets historia.²⁴ Även om sången i första hand är en hyllning till stålverksarbetarna, och refrängen tydligt anknyter till arbetaren och arbetet, porträtteras även rummet. Låttexten och musikvideon lyfter på flera sätt fram stålverkets dominans och hur imponerande byggnaden och dess verksamhet var.

Utöver detta har ett stort antal hemgjorda dokumentärer på Youtube och i lokal-tv, liksom årliga mediereportage till minne av konkursen, producerats efter 2012. I medierna lyfts människoödena oftare upp, medan Youtubeklippen starkt fokuserar på själva verket, dess utseende och funktion. Detsamma gäller andra sätt att visuellt minnas verket. Rubriken på denna artikel är hämtad från ett fotoalbum som publicerades på nätet några år efter konkursen. *Koverhar In Memoriam* lyfter fram byggnaden både före och efter konkursen, med tydlig rums-
lig nostalgi.²⁵

I många av dessa nostalgiska uttryck till och med förkroppsligas Koverhar. Dess verksamma tid framställs som en människas livstid, med födsel och död. Byggnaden, i stället för exempelvis företaget, omtalas som aktören som gav välstånd och arbete åt regionen. Intressant i sammanhanget är att det intilliggande samhället Lappvik, som med minskande befolkning samt nedlagd butik, bensinstation och bar lidit stort av konkursen, inte syns i den offentliga nostalgin.

RUMMETS FÖRÄNDRING

Nostalgin efter stålverket har alltså i stor utsträckning handlat om specifikt rummet Koverhar. Samtidigt har rummet sedan konkursen 2012 och rivningen 2014–2017 genomgått en stor förändring. På engelska kallas denna förändring ofta *ruination*, en process av "konstant förändring över tid och rum".²⁶ Även ur detta perspektiv brukar det vara den konkreta byggnaden och inte det industriella rummet eller landskapet som får synlighet. Forskningen kring så kallade postindustriella ärr utgör ett undantag. Även postindustriella landskap kan nämligen bli påminnelser om sår i det förflutna, sorg, svek

och maktmissbruk. Samtidigt kan de omfatta berättelser om gemenskaper, drömmar, framgångar och motstånd.²⁷

För Koverhars del är detta synsätt givande. Rummet är betydelsefullt även om fabriken är borta. Däremot är Koverhar inte ett så tydligt landskapsärr i och med att det fysiska rummet Koverhar i dag bär enbart ett fåtal och framförallt inte karakteristiska fysiska minnen av det gamla stålverket. De synligaste spåren utgörs av enstaka skyltar, slagghögar och ett fåtal lager- och kontorsbyggnader, spår som säkerligen förmedlar minnen, men som ändå inte kan jämföras med om masugnen eller verkets ruiner skulle stå kvar. Dessutom utvecklas området hela tiden mot att företagsamhet ska leva kvar i rummet. Därmed skiljer sig Koverhar från många andra finländska bruks- och industri-samhällen där industrin är borta, men kulturarv, hantverk, turism och servicesektorn i stället tagit över rummet.²⁸

Ur ett framåtblickande perspektiv har fokus i Koverhar alltså legat på en strukturomvandling, kommunens mål att ersätta det gamla med något nytt, skapa nya arbetsplatser och göra området attraktivt för ny verksamhet. Teoretiskt borde rummets förändring utgöra en viktig komponent i nostalgiseringen, vilket en forskning med flera fallstudier och ett stort intervjumaterial har visat i Kontinentaleuropa.²⁹ I skrivande stund har Koverhars förändring till vad det blivit år 2020 ändå inte explicit förts fram i den offentliga nostalgin. Nostalgin berör främst det verksamma stålverket, i minimal mån dess rivning, och inte alls dess framtid.

Samtidigt har nostalgin potential att påverka förändringen, men hur mycket kommunen beaktat detta är svårt att säga. Utåt har fokus konsekvent verkat ligga på framtiden. Detta kan mycket möjligt ha skapat en konflikt mellan olika aktörer, något jag ämnar studera utförligare i min pågående avhandling.

OLIKA AKTÖRER – OLIKA SYFTEN

Trots den starka nostalgin kring Koverhar har det dröjt länge innan verket fått något bestående forum för nostalgin. En minnesgrupp på Facebook, gemensam för Koverhar och vals-

Sprängningen av masugnen
i november 2016 bevakades
av både media och lokala
amatörfilmare, men enbart av
ett fåtal tidigare anställda.

This article stresses the importance of a more nuanced perspective on spatiality during and after the process of deindustrialization. For example, for a long time nostalgia has been addressed mainly as a longing for past times and lost utopias, not past spaces. Using a case study of the former steelworks in Koverhar in southern Finland, this article shows how visible and important the (post)industrial space has been in public nostalgic reactions since the bankruptcy of the works in 2012 and its demolition in 2014. Several examples, among them a monument, Youtube documentaries, media articles and music, are presented.

verket i Dalsbruk som lades ner samtidigt med Koverhar, uppkom först sensommaren 2020. Dylåka minnesgrupper har länge varit vanliga för nedlagda stålverk och industriorter i både Europa och Nordamerika. Annat skriftligt material eller exempelvis bildverk om Koverhar lyser fortfarande med sin frånvaro.³⁰ I sådant material brukar syftet bakom nostalgin ofta vara explicit, bland annat viljan att "dokumentera", "inte glömma" och "hedra minnet", men också att "inte låta sig raderas ur historien".³¹ Här framträder alltså aktiva uttalade syften, inte bara för att bevara minnet utan också i motsättning mot andra aktörers handlingar.

Den nostalgi och det historiebruk som är intressant i Koverhar är enligt min hypotes i ganska liten utsträckning medveten, för att inte tala om producerad med ett specifikt syfte, inte ens av kommunen. Med tanke på en potentiell konflikt är detta intressant. Behovet av att studera rummets betydelse i nostalgiska reaktioner handlar om just detta, inte enbart om hur man minns något, utan varför man minns, vem som minns vad, och vad det betyder för framtiden.

I denna text har jag visat hur starkt industri-nostalgi kan kopplas till rummet. I offentliga nostalgiska uttryck har Koverhar kallats en "bastion", "stålmajestät" och "Finlands tuffaste arbetsplats". I och med att temporal nostalgi länge fått större synlighet än rumslig, och forskningen om industrinedläggningar ofta fokuserar på socioekonomiska följder och själva fabriksbyggnadens återanvändning, behövs ett bredare perspektiv. Strukturuomvandling förändrar vår syn på både framtiden och det förflutna, och i denna process har rummet en stor roll. Därför måste det tillskrivas mer värde. Arbetaren saknar inte enbart sitt arbete. Vad som händer med den forna fysiska arbetsplatsen, hur den förvaltas och hur den erinras, av olika aktörer, är minst lika viktigt. A

Christoffer Holm är historiker verksam vid Åbo Akademi

FOTNOTER

- 1 Henrik Cederlöf, "20 år senare: ett reportage från Hangö udd". Hämtat från <<https://svenska.yle.fi/artikel/2009/02/24/hango-bygger-upp-efter-kriget-1964?page=16>> Publicerat 24 februari 2009. Hämtat 19 maj 2020.
- 2 Gunnar Lundqvist, *Koverhars tillblivelse och tid som järnverk*, Lappvik 2001, s. 10, 11.
- 3 Steven High & David W. Lewis, *Corporate Wasteland: The Landscape and Memory of Deindustrialization*, New York 2007, s. 2.
- 4 Källorna som presenteras utgör en liten del av materialet i mitt pågående avhandlingsarbete, där även frågeformulär och intervjuer kommer att berätta om betydelsen av Koverhar.
- 5 Citat av byggnadsingenjör Alexandra Forsén i: Eva Hagman, "Koverhar byter ansikte", *Västra Nyland*, 27/5 2015.
- 6 High & Lewis 2007, s. 10.
- 7 Tal av stadsdirektör Denis Strandell, Hangö 12/10 2016, opublicerat material.
- 8 Jackie Clarke, "Afterlife of a factory: memory, place, and space in Alençon" Steven High, Lachlan MacKinnon & Andrew Perchard (red.), *The deindustrialized world: confronting ruin in postindustrial processes*, Vancouver 2017, s. 116–117.
- 9 Eva Hagman, "Auktion på Koverhar drog 1 500", *Västra Nyland*, 29/11 2015.
- 10 Pierre Nora (red.), *Realms of memory: the construction of the French past*, New York 1998, s. 18.
- 11 Anna Storm, *Post-industrial landscape scars*, New York 2014, s. 136.
- 12 Peter Johansson, "Nu får stålverket rivs", *Västra Nyland*, 8/8 2014.
- 13 Jämför med Bo Lönnqvist et al., *Industrisamhälle och arbetarkultur*, Helsingfors 1997.
- 14 Kerstin Berndt, "Memory traces of an abandoned set of futures: industrial ruins in the postindustrial landscapes of Germany" Julia Hell & Andreas Schönle (red.), *Ruins of modernity*, Durham 2010, s. 286.
- 15 Se: Lars Meier & E Atilla Aytekin, "Transformed landscapes and a transnational identity of class: narratives on (post-) industrial landscapes in Europe." *International Sociology*, Vol. 34:1, 2019.
- 16 Graham Crow, "Community studies: fifty years of theorization", *Sociological Research Online*, Vol. 7:3, 2002, s. 82–91.
- 17 Se exempelvis "Koverhar", "Koverhar time" och "teräs minussa" på Youtube.
- 18 Sofia Lindahl, "Stål hjärtat som slutade pumpa", Hämtat från <<https://svenska.yle.fi/artikel/2013/06/28/stalhartat-som-slutade-pumpa>> Publicerat 28 juni 2013. Hämtat 19 maj 2020; Pasi Jaakkonen, "Oliko Hangon terästekdas Suomen kovin työpaikka?" *Ilta-Sanomat*, 17/1 2016.
- 19 High & Lewis 2007, s. 8.
- 20 Se: Tim Strangleman, "'Smokestack nostalgia', 'Ruin porn' or working-class obituary: the role of deindustrial representation", *International Labor and Working-Class History*, Nr 84 Fall 2013; Jefferson Cowie & Joseph Heathcott (red.), *Beyond the ruins: the meaning of deindustrialization*, Ithaca 2003; Laurajane Smith & Gary Campbell, "'Nostalgia for the future': memory, nostalgia and the politics of class", *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 23:7, 2017.
- 21 Maths Isacson, "Industrisamhällets faser och industriminnesforskningen uppgifter" Dag Avango & Brita Lundström (red.), *Industrins avtryck: perspektiv på ett forskningsfält*, Stockholm 2003, s. 26, 37.
- 22 Alastair Bonnett, *The geography of nostalgia: global and local perspectives on modernity and loss*, London 2016, s. 1, 2, 13.
- 23 Minna Almark, "Snart påminner bara minnesmärket om stålverket i Koverhar", Hämtat från <<https://svenska.yle.fi/artikel/2016/10/12/snart-paminner-bara-minnesmark-et-om-stalverket-i-koverhar>> Publicerat 12 oktober 2016. Hämtat 19 maj 2020.
- 24 Malin Valtonen, "Koverhar hyllas i ny metallsång" Hämtat från <<https://svenska.yle.fi/artikel/2014/11/26/koverhar-hyllas-i-ny-metallsang>> Publicerat 26 november 2014. Hämtat 19 maj 2020.
- 25 C. Palermo, "Koverhar in memoriam". Hämtat från: <<https://cpalermo.1g.fi/kuvat/Cpalermo+Photography/Koverhar+In+Memoriam/>> Publicerat 28 augusti 2015. Hämtat 19 maj 2020.
- 26 Alice Mah, *Industrial ruin, nation, community, and place: landscapes and legacies of urban decline*, Toronto 2012, s. 3.
- 27 Storm 2014, s. 1.
- 28 Se exempelvis: Maths Isacson, "The reuse of large-scale industrial areas" Miia Hinnerichsen, (red.), *Reusing the industrial past by the Tammerkoski rapid: discussions on the value of industrial heritage*, Tammerfors 2011.
- 29 Meier & Aytekin 2019.
- 30 Ett utmärkt nordiskt exempel på dylika verk är Jan Jörnmark, *Övergivna platser*, Lund 2007 och *Övergivna platser 2*, Lund 2008.
- 31 Se exempelvis: Johan A. Lundin (red.) *Gummifabriken som försvann*, Malmö 2016; Lars Berggren (red.) *Vi ska inte låta oss raderas ur historien*, Malmö 2014.